

Юрій САВЧЕНКО

заступник директора Педагогічного
інституту Київського університету імені
Бориса Грінченка, кандидат
психологічних наук, доцент,
м. Київ, Україна

**ВИКОРИСТАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ У ПРОЦЕСІ
ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНИХ СТАТЕВО-РОЛЬОВИХ УЯВЛЕНЬ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

У статті розглядається система роботи по формуванню адекватних гендерних уявлень старших дошкільників засобами художніх творів.

Ключові слова: дитина старшого дошкільного віку, гендер дитини, художній твір, казка, мужність, жіночність.

Особливості сприймання художньої розповіді, казки, яскравих образних описів взаємин персонажів, їхніх дій у різних ситуаціях, вплив позитивних і негативних вчинків літературних персонажів на емоційне ставлення до них дошкільників мають велике виховне значення.

Як відомо, художній образ впливає на маленьку дитину набагато сильніше, ніж нудні пояснення дорослого. О. Запорожець писав про те, що дошкільник, сприймаючи художній образ літературного твору, стає на позицію героя, подумки йому сприяє, радіє його успіхам і засмучується через його невдачі [1].

При відборі художніх творів для використання у гендерному вихованні враховуються такі вимоги: доступність віку; емоційна

забарвленість; динамічність сюжету; емоційний та образний опис головних героїв; наявність епізодів, які діти можуть перенести у гру.

Реалізація всіх цих вимог дає змогу сприймати художній твір з певним емоційним настроєм. А це дуже важливо, тому що формування у дітей старшого дошкільного віку відповідних уявлень про якості мужності й жіночності, про цінності родини й особливості сімейних ролей включає і процес переживання змісту цих уявлень та почуття особистої причетності. Тобто в моральному вихованні, як і у гендерному, інтелектуальне (уявлення) і емоційне (переживання) мають перебувати в гармонійній єдності.

З творів про мужні вчинки використовуються вірші С.Я. Маршака «Пожежа», «Розповідь про невідомого героя»; розповіді Б.П. Житкова «На крижині», «Пошта», «Хоробрість»; казка К.І. Чуковського «Айболить»; О. Толстого «Пригоди Буратіно»; цикл розповідей Б. Бахревського «Вертолітники». Останні розповіді, хоча й складні для дошкільників за формою викладу, дають уявлення про важку, але дуже важливу роботу вертолітників.

На першому етапі формування адекватних уявлень про психологічну стать, про мужність використовується спеціальна добірка художніх творів для їхнього використання з метою виховання у хлопчиків уявлень про стійкість, сміливість, готовність подати допомогу слабким і старим людям, а також готовності й бажання захищати Батьківщину.

В цю добірку включено казки героїчного змісту, уривки з билин, розповіді про захисників вітчизни, про представників героїчних професій та їх мужні вчинки у мирний час, але у незвичайних умовах. Ці твори дають можливість показати дітям, що найважчу і найнебезпечнішу роботу зазвичай виконують чоловіки, викликати у них почуття захвату їхньою мужністю і бажання наслідувати поведінку героїв.

У роботі з формування у дітей адекватних уявлень про мужність так само використовуються народні казки героїчного змісту, де мужній герой здійснює сміливі вчинки, рятує людей, які потрапили у біду, захищає слабких. З цією метою використовуються казки «Іван – селянський син і Чудо-Юдо», «Микита Кожум'яка»; латинська казка «Два брати»; нанайська казка «Відважний син». Розглядаються і такі твори, як «Богатирська застава» (текст В.І. Калити); історичні розповіді про захисників батьківщини (оповіді про Суворова і солдатів О.І. Алексєєва – глави «Усюди відомий» і «Ізмаїл», розповіді Л.О. Кассиля «Твої захисники» – про Велику Вітчизняну війну).

В бесідах з дітьми підкреслюється, що захисники батьківщини за всіх часів застосовували силу тільки для захисту своєї країни, проявляючи при цьому мужність, відвагу, терплячість у подоланні труднощів при рятуванні людей у важкодоступних умовах. У бесідах щодо змісту розповідей про рятування людей з літака, що потрапив в аварію, доставку лікаря до хворого на Крайню Північ та ін. увага дітей фіксується на сміливості, спритності й відповідальності героїв.

При формуванні уявлень про мужність використовується і низка творів про хлопчиків, що виявляють мужність та сміливість. Ці твори більш зрозумілі дітям. Це розповіді О. Яковлева «Наш Андрійко» і Г. Мямліна «Найсміливіший», головні герої яких – хлопчики, котрі захищають малят і дівчаток. Використовуються і розповіді Л.М. Толстого «Кошеня» і М. Гаріна-Михайловського «Тьома і Жучка», де хлопчики виступають як рятувальники і заступники кішок та собак.

При цьому звертається увага дітей на те, як їхні ровесники переборюють власний страх, незручність, коли бачать, що слабкий потребує допомоги. Розповідь Е.О. Перм'яка «Найстрашніше» допомагає відрізнити хоробрість від дратівливості й жорстокості.

У дівчаток ці твори також викликають інтерес. Не тільки хлопчики, а й дівчатка висловлюють свої думки про мужніх літературних героїв.

Увага хлопчиків акцентується на тому, що вони мають по-джентльменському ставитися до дівчаток, старих людей (у розповіді В.К. Железнякова хлопчик заступається за бабусю, з якою брутально повелися).

В бесіді хлопчикам пропонується подумати над близькою їх досвіду і зрозумілою їм ситуацією, яка ґрунтується на особливостях взаємин дітей різної статі у групі дошкільного навчального закладу.

Наводимо як приклад розповідь, після прочитання якої з дітьми проводять етичну бесіду.

«Маша і Вітя раніше від усіх прийшли в дитячий садочок і одразу ж побігли до гойдалки. Вони намагалися обігнати одне одного, щоб почати гойдатися першим, але підбігли до гойдалки разом. «Давай зміряємо, хто вищий за зростом, той і буде першим гойдатися», – запропонував Вітя. Діти стали спиною одне до одного, Вітя приклав долоню до верхівки і, коли Маша повернулася, показав їй, наскільки він вищий за зростом, і сів на гойдалку.

Батько Віті ще не пішов на роботу, він наразі розмовляв з вихователькою. Побачивши, як син вирішив суперечку, батько сказав: «А я гадав, що він уже справжній чоловік», – і засмучений пішов на роботу».

Варто зауважити, що справді прийнято так ставитися до жінки і що «кожному приємно, коли його мамі, сестрі або бабусі хтось поступиться місцем, допоможе в чомусь. А дівчинка – майбутня мама. Виявляючи повагу до неї, шанобливо ставишся до всіх мам. Якщо усі чоловіки так ставитимуться до жінок, то синові не треба буде турбуватися про матір, батькові – про доньку. Тому у вихованих чоловіків і хлопчиків всього світу прийняте правило: дівчаткам і жінкам треба поступатися».

Для формування уявлень про жіночність, розвитку таких особистісних якостей, як дбайливість, лагідність, делікатність, миролюбність, терплячість до недоліків інших людей, піклування про малят, використовуються названі нижче твори.

Один з циклів подібних творів спрямований на формування у дітей узагальненого позитивного образу дівчинки: доброї, працелюбної, чуйної до чужого горя, уважної і самовідданої. В цей цикл входять казки: «Крихіточка-Хаврошечка», «Морозко», «Рукодільниця і Ледарка», «Як гукнеться, так і відгукнеться», «Фея» Ш. Перро, «Пані Метелиця» братів Грімм.

В іншому циклі об'єднані казки, що розкривають зміст деяких важливих передумов жіночності, які проявляються у ставленні до представників протилежної статі («Сніжна королева» і «Дикі лебеді» Г.Х. Андерсена; «Червоненька квіточка», «Сестриця Оленка і братик Іванко» С.А. Аксакова в обробці Булатова).

До творів, у яких розкривається моральний зміст турботливості, бажання піклуватися й оберігати малят, можна включити: «Молодший брат» А. Барто, «Навчу братика одягатися» О. Благиніної, «Хлопчик загубився» З. Александрової.

І, нарешті, ще один, четвертий, цикл – це твори, спрямовані на розвиток у дошкільників миролюбності, вміння мирним шляхом розв'язувати конфліктні ситуації: «Посмішка і Слізка» Н. Пікулевої, «Машині казки» С. Прокоф'євої, «Казка про Ласку» (казки білоруських письменників); «Я малюю» А. Гарфа, «Що чоловік не зробить – все добре» Г.Х. Андерсена.

При цьому враховується та обставина, що ідея твору легше сприймається дошкільником, якщо в ньому герої виступають як контрастні за своїми щиросердними якостями. Так, у творі «Фея» Ш. Перро лагідність і ввічливість протиставляються брутальності, у казці «Пані Метелиця» братів

Грім щирість і працьовитість – лінощам і лицемірству. Таке саме протиставлення наявне в російській казці «Рукодільниця і Ледарка». У творі «Посмішка й Слізка» Н.К. Пікулевої показано образи дівчаток, одна з яких проявляє злопам'ятність, а друга – уміння прощати.

Або інший приклад: розповіді А. Гарфа «Дмитрова чашка" і «Свято», де протиставляються образи двох дівчаток з позитивними і негативними якостями: в однієї – ворожість, невдоволення оточуючими, а у другої – поступливість, прагнення всіх помирити.

На нашу думку, участь хлопчиків в обговоренні творів, де героїні виявляють риси жіночності, сприяє формуванню у них адекватних уявлень про те, якою має бути дівчинка, і певних соціальних очікувань від дівчаток як майбутніх жінок.

У процесі занять уточнюють уявлення дітей про турботливість і байдужість, нечулість, працьовитість і лінощі, ввічливість і брутальність, а також роз'яснювався зміст цих понять.

Прикладом самовідданої любові, милосердя є ставлення молодшої доньки до батька і до чудовиська в казці «Червоненька квіточка". Можна використовувати систему запитань, які допомагали б підвести дітей до розуміння, що любов і добро, турбота і самовідданість дають змогу перемогти будь-які злі сили. Важливо, аби дівчатка правильно зрозуміли моральний зміст турботливості про малят.

У вірші «Хлопчик загубився» З. Александрової дівчинка Таня бавить незнайоме маля доти, доки його не знаходить мама. Після знайомства дітей з цим віршем у бесіді з ними звертається увага на розуміння слів «втішає», «жаліє», «турбується». Необхідно допомогти дошкільникам зрозуміти переживання і настрої літературних персонажів і перейнятися цими почуттями.

Наприкінці занять цього циклу варто підвести підсумки і сказати дітям: «Ми прочитали з вами багато казок, розповідей і віршів про різних

дівчаток. Згадайте, кого з них можна назвати турботливими і чому, а хто був грубий, жорстокий, байдужий до чужого лиха?».

Твори четвертого циклу, як зазначалося, спрямовані на формування миролюбності. До названих вище творів можна додати вірші «Неділя» В. Бахнева, «Подружки» А. Кузнєцової, «Ми – друзі» Б. Заходера. З казок С. Прокоф'євої: «Невиховані мишенята» і «Казка про маму».

За допомогою цих творів дітей можна навчити давати пораду іншій дитині, як вчинити краще і нікого не скривдити; зробити зауваження, але без гніву, і запропонувати домовитися таким чином, щоб усім було не образливо.

В першій казці герой-мишеня посварилося з усіма звірами в лісі через те, що не хотів ні з ким вітатися і дякувати за послугу. Лишившись сам один, він прибігає до дівчинки Маші і просить поради, як йому бути. Маша радить йому помиритися з усіма і почати з того, аби щоранку дуже доброзичливо говорити всім «добрий ранок», а ввечері – «добраніч», і не забувати дякувати за зроблену приємність. Мишеня послухалося дівчинку і, помирившись незабаром з лісовими жителями, почувалося щасливим.

Діти із задоволенням слухають казку, після прочитання якої їм ставлять такі запитання: «Чому мишеня посварилося зі звірами і як помирила його з ними Маша?»; «А що інше могла б поради Маша мишеняті для того, щоб він помирився зі звірами у лісі?». На останнє запитання дошкільникам пропонують різні варіанти відповіді, в тому числі агресивні («Треба було білок побити»), або виявляли байдужність («Ну, і хай не розмовляють, подумаєш»).

Необхідно пояснити дітям, чому так не слід робити, і підсумувати свою бесіду певним узагальненням: «Буде чудово, коли кожна дівчинка не проходитиме повз тих, хто свариться і не живе у злагоді, а спробує їх помирити і допоможе подружитися, тому що після цього стане всім добре і весело. Ладнати – означає домовитися один з одним по-мирному, не

сваритися, а у разі сварки потрібно вміти по-доброму розв'язувати суперечку, щоб нікому не було образливо».

В центрі іншого твору – «Ласка» С. Прокоф'євої (з книжки «Казки білоруських письменників») – дівчинка на ім'я Ласка. Вона втішає скривджених, умовляє забіяк, що розбушувалися, заколисує маленьких, наспівуючи їм колискові пісні, піклується про слабких і безпомічних.

Казку виразно читають дошкільникам два рази з невеликим інтервалом, а потім пропонують їм такі запитання: «Чи сподобалася казка?»; «А що найбільше сподобалося?»; «Як ти думаєш, в яких випадках потрібно пожаліти іншого?»; «Як заспокоювала Ласка маленьких і як помирила забіяк?».

Обговорюючи твір «Подружки» А. Кузнецової про двох подружок, які посварилися, діти з допомогою дорослого визначають правильний спосіб примирення: вибачитися, запропонувати гратися разом і віддати відібрану іграшку. Дітей можна запитати про те, який настрій був, на їхню думку, у подружок, коли вони посварилися, і як він змінився, коли помирилися.

Великий інтерес становить казка Г.Х. Андерсена «Що чоловік не зробить – все добре». Її зміст аналогічний змісту багатьох казок народів світу: дружина посилає чоловіка на базар продати, наприклад, корову, а дурний чоловік веде обмін корови доти, доки залишається ні з чим. Однак ця казка, схожа на багато інших за сюжетом, відрізняється від них досить суттєво. Тут дружина не тільки не лає чоловіка за дурість, але всіляко підбадьорює, втішає його. Спочатку діти сприймають ситуацію як комічну, багато хто з них сміється і засуджує людину, котра не вміє торгувати. Доброту дружини не всі діти розуміють, і дехто з них вважає її просто дурепою. В бесіді з дітьми підкреслюємо лише шанобливе ставлення дружини до чоловіка. Вона не стала грубіянити, кричати, шкодувати про втрачене, а спромоглася знайти ласкаві й добрі слова, аби розрадити обдуреного хитрими людьми чоловіка. Важливо пояснити дітям, що

доброта і відданість, терплячість до недоліків близької людини часто дорожчі від грошей.

До творів, спрямованих на формування у дітей уявлень про ідеальну родину, додаються твори, в яких відображається жертвна і самовіддана любов матері. Такі материнські образи часто зустрічаються у казках і розповідях про тварин. Так, у розповіді «Рване вушко» Е. Сетон-Томпсона полохлива кролиця нападає на змію, захищаючи своє кроленя. У казці «Про гуску» В.О. Сухомлинського крильми, закривавленими і побитими градом, вона прикриває від стихії своїх пташенят, щоб вони не загинули.

Зазвичай дошкільники дуже емоційно відгукуються на зміст таких творів, і це допомагає підвести їх до розуміння особливої ролі матері в родині, до того, що материнська турбота супроводжується піклуванням про дітей і всепрощаючою любов'ю.

Про самовіддану любов і матері, і батька йдеться у розповіді Е. Сетон-Томпсона «Лисиця Білогрудка і Лис Доміно». Оскільки розповідь велика за обсягом, то дітям пропонується її скорочений варіант. У цій розповіді описується життя сімейства лисиць, розповідається про те, як Лисиця Білогрудка й Лис Доміно дбали про своє потомство: по черзі, кілька днів старанно рили для своїх лисенят зручну нору; як Лис Доміно захищав свою родину від ворогів; як Лисиця Білогрудка ніжно, дбайливо й уважно ставилася до своїх дітей.

Після прочитання розповіді дошкільникам ставлять такі запитання: «Чому Лисиця Білогрудка і Лис Доміно рили нору по черзі?»; «Як дбали про своїх лисенят Лис-тато і Мама?»; «Як Тато захищав своїх лисенят від ворогів і врятував всю родину?».

Твори «Щасливий день» С.Я. Маршака, «Про Юру, Андрія й риболовлю» М. Красильнікова, «У нас робоча родина» І. Муміна, «Тато вдома» Е. Серова дають дошкільникам уявлення про щасливу родину, де всі

підключаються один про одного, допомагають, разом проводять вільний час, виконують спільно роботу по господарству.

Про спільну працю і взаємодопомогу в дружній родині йдеться в главах повістей Д. Габе «Моя сім'я» («Робота») і Н. Забіли «Катруся вже доросліша» («Старша сестра»).

Безпорадність батька у господарських справах висміюється В. Драгунським у повісті «Курячий бульйон» (зі збірника «Денищині розповіді»). Обговорення цього твору проходить жваво, весело. Діти легко включаються у фантазування на тему розповіді: «Він навіть кашу не зможе зварити, і всі залишаться голодними»; «Сусідка прийде сіль попросити, а він навіть не знає, де вона лежить». За допомогою запитань дітей підводять до висновку: «Готує у родині найкраще, певно, мама, але допомогти їй у цьому можуть всі члени родини, та кожний повинен брати роботу за своїми можливостями».

При читанні й обговоренні дошкільниками твору А. Усанової «Прання» важливо, з одного боку, позитивно оцінити бажання дівчаток із твору випрати і випрасувати білизну, щоб допомогти мамі. З другого боку, потрібно навіяти дітям, що не слід брати на себе непосильну, дорослу роботу, а треба намагатися добре зробити те, що під силу.

Свідченням дружної родини є дружба між братами і сестрами, повага до бабусь і дідусів. Ці стосунки між членами родини знаходять висвітлення в оповіданнях «Великий і маленький», «Квіти перед будинком» В. Донникова; «Помстилася» В. Осеевої; «Бабуся» З. Александрової та ін. Названі твори викликають у дітей позитивне ставлення до родини і якостей мужності й жіночності.

Виховний вплив художнього твору посилюється, якщо його сприйняття супроводжується показом ілюстрацій, репродукцій картин. Наприклад, картини «Богатирі» і «Оленка» В. Васнецова істотно допомагають сформуванню узагальнені образи мужності й жіночності.

Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013

Крім того, здійснюється конкретизація узагальнених образів, які дошкільники черпають із художньої літератури, з метою наближення їх до досвіду дитини. Ми можемо самостійно вигадувати будь-які конфліктні ситуації, які нібито були розв'язані двома дітьми – одним правильно, іншим – неправильно. З допомогою дорослого діти обговорюють ці ситуації і, зрештою, доходять правильного висновку.

Література

1. Запорожец А.В. Избранные психологические труды : в 2-х т. / Александр Владимирович Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – Т. I. – 320 с.